

Mihaela Gheorghe

PARAMETRUL DEPLASĂRII MULTIPLE A ELEMENTULUI *WH*
(INTEROGATIV/RELATIV). OBSERVAȚII PRIVIND
STRUCTURILE CU GRUP INTEROGATIV/RELATIV
MULTIPLU ÎN LIMBA ROMÂNĂ VECHĂ

**1. VARIAȚIA LINGVISTICĂ PRIVITOARE LA STRATEGIA DE FORMARE
A STRUCTURILOR MULTIPLE RELATIVE ȘI INTEROGATIVE**

Fenomenul interogativizării / relativizării multiple nu se produce în toate limbile naturale, acesta fiind un parametru de variație lingvistică. Limbile care cunosc interogativizarea / relativizarea multiplă (*multiple wh-fronting*) se grupează în trei categorii majore: (i) limbi în care toate grupurile interogative / relative-interogative se deplasează în poziție frontală, (ii) limbi în care se deplasează în poziție frontală un singur element, celălalt (sau celelalte) rămânând *in situ* și (iii) limbi în care toate grupurile interogative / relative-interogative rămân *in situ*.

Indiferent de tiparul de interogativizare multiplă, un loc central în numeroasele analize din literatură îl ocupă două principii ale teoriei sintactice generative: subiacența (Chomsky 1986) și efectele de superioritate (Chomsky 1986, 1992; Lasnik și Saito 1991). În unele studii dedicate fenomenului, noțiunea de legare discursivă (*D-linking*) permite unele corelații suplimentare ce fac posibile explicații cu privire la încălcarea principiului subiacenței sau la anularea efectelor de superioritate în unele limbi.

În bogata literatură dedicată problemei deplasării elementului relativ-interogativ în ultimele decenii, interogativizarea / relativizarea multiplă este fenomenul în tratarea căruia limba română (alături de bulgară) s-a bucurat de un mare interes pentru lingviști, probabil și pentru că trăsătura tipologică de care ne ocupăm aici apropie româna de limbile slave, plasând-o în același timp într-o poziție particulară în comparație cu limbile romanice.

**2. INTEROGATIVIZAREA / RELATIVIZAREA MULTIPLĂ
ÎN LIMBA ROMÂNĂ VECHĂ**

Mecanismul deplasării multiple a elementului *wh* (interogativ/relativ) este prezent în româna veche încă din prima parte a acestei epoci, după cum arată Stan (2012) într-o recentă descriere. Fără a se suprapune cu aceasta, lucrarea de față își propune să investigheze un material lingvistic din aceeași perioadă, având în vedere o clasificare a tiparelor frecvente în epocă mai ales din perspectiva ierarhiei elementelor deplasate și a pozițiilor de extracție ale acestora.

2.1. ORGANIZAREA STRUCTURILOR CU INTEROGATIVIZARE / RELATIVIZARE MULTIPLĂ

Construcțiile identificate în corpus sunt exclusiv construcții relative libere (1) și interogative indirecte (2), plasate de regulă sub un nod verbal, fără restricții modale sau temporale (de exemplu, în (3), centrul verbal din matrice este un imperativ).

- „*carei voră căuta, afla-vorū, că bățătarilorū deșchide-le-se-va, și cine ce va ceare, da-i-se-va*” (Coresi, *Carte cu învățătură*, Predoslovie, 4)
- „*Că de cuvinte are a întreba Domnulū și dreptulū judecătoriu, cine cum au lucratū*” (Coresi, *Carte cu învățătură*, 539)
- „*Cine de ce-ți va lua, nu întreba!*” (Coresi, *Carte cu învățătură*, 313)

Din perspectiva structurii blocului de elemente *wh* deplasate, se disting prin frecvență structurile duble, dar se înregistrează și structuri triple:

- „*le-au cădzut asupra, cum, care, încotro au putut*” (Costin, *Letopisețul*, 194)

Fasciculul de elemente relative-interogative este format fie prin „aglomerare” lineară, ca în exemplele de sub (1–3), fie prin coordonare (juxtapunere, ca în (4) sau subordonare marcată conjuncțional, ca în (5)):

- „*Vedea-vei pre urmă, Tomșo, cu sfetnicii tăi, unde și la cine ai năzuit*” (Uricariul, *Cronica*, 266v)

În structurile triple, gruparea elementelor *wh* poate fi de tip mixt („aglomerare” și coordonare marcată, ca în (6) sau coordonare a două structuri cu „aglomerare” de relative, ca în (7)):

- „*Deci mergea leșii cine cum și unde putea*” (Uricariul, *Cronica*, 101v)
- „*și cum s-au purtat și cum au descălecat [...], și de unde au izvorât aceale neamuri, și care dupe care au venit și cine cât au biruit, nefiind povestea și treaba mea acum aceaea, [...], iată acealea le trec și le las*” (*Cronica Cantacuzino*, 192)

2.2. IERARHIA GRUPURILOR *WH*

Un loc important în descrierea sintaxei construcțiilor cu relativizare multiplă îl ocupă ierarhia grupurilor relative-interogative. Pentru limba română actuală, s-a stabilit (Laenzlinger și Soare 2005: 11) că ordinea plasării constituenților extrași prin relativizare (sau interogativizare) din poziții de subiect sau obiect, corelată cu opozițiile [+/-uman] și [+/-animat] este: (care) > cine > pe cine > cui > ce_{Sub} > cât_{Sub} > ce_{Ob}. Relativizatorii extrași din poziție de adjunct respectă și în română, ca

și în alte limbi care cunosc fenomenul deplasării multiple, ordinea: **când** > **unde** > **cum**. Din combinarea celor două categorii de relativizatori, ierarhia propusă pentru română este: (i) **care** > **cine** > **pe cine** > **cui** > **când** > **unde** > **cum** > **ce/cât**_{Nom} > **ce/cât**_{Ac} sau (ii) **care** > **cine** > **când** > **unde** > **cum** > **pe cine** > **cui** > **ce/cât**_{Nom} > **ce/cât**_{Ac}.

2.2.1. Exemplele cu structură „aglomerată” din corpusul de limbă română veche confirmă, în general, această ordine, precum și efectele de superioritate (poziția de subiect este privilegiată).

Extras din poziția de subiect, *cine* precedă de regulă relativizatori plasați în zone inferioare ale ierarhiei (relativul *ce* sau adverbe relative: *cum*, *unde*, *când*, *cât*).

În poziție secundă, relativul *ce* este de cele mai multe ori obiect direct (8), dar poate ocupa și poziții non-argumentale, în structuri reorganizate (complement de agent, în (9)) sau poate fi inclus într-un grup prepozițional în poziție de adjunct (10):

- „*măcar de ar zice cine ce ar vrea*” (Ivireanul, *Didahii*, 92)
- „*că cine amu de cine e învăncut*” (Coresi, *Lucrul apostolesc*, 43)
- „*Cine de ce-ți va lua, nu întreba!*” (Coresi, *Carte cu învățătură*, 313)

Adverbele relative care îi urmează lui *cine* apar în poziții de adjunct cu diverse valori: modală (11), spațială (12) sau de măsură (13):

- „*Deci zice că vor sta cine cum au câștigat*” (Coresi, *Pravila*, 229)
- „*Iară pe de laturi mergea alte polcuri, unii înainte, alții denapoi, alții mai pe de laturi, cine unde putea*” (Uricariul, *Cronica*, 283v)
- „*Dereptu aceaia, fraților, cine câtu se va înnoi cu credința sa (...) și cu usteneala, și duhului sfântu și slavei ceriului părtașu va fi*” (Coresi, *Carte cu învățătură*, 100)

Unele contexte (cu verbul din relativă la modul condițional sau la timpul viitor al indicativului) favorizează citirea cuantificațională a lui *cine* (echivalent al relativului indefinit *oricine*), ca în exemplul (8) de mai sus, ori ca în (14) și (15):

- „*Iară de vor vrea neguțătorii să vie aicea în țară prentu neguțătorii, sau cine ce treabă va avea, să n-aibă nime nici o grije de nimic*” (Coresi, *Carte cu învățătură*, 82)
- „*măcar de ar zice cine ce va vrea*” (Ivireanul, *Didahii*, 11)

Grupate într-o structură „aglomerată” cu adverbe relative (*încotro*, *cum*, sau *unde*), atât *cine*, cât și *care* pot funcționa ca pronume indefinite (cu sensul de *fiecine*, *fiecare*), fără statut sintactic de relativizator. Spre deosebire de (14) și (15), construcțiile de sub (16–20) nu sunt structuri relative multiple, pentru că singurul constituent extras și deplasat în SpecCP este cel adverbial:

- „*n-au mai putut să să apuce ungerii de altă, fără cât cine încătro putea, pleca fugea noapte<a>, să scape cu dzile*” (Uricariul, *Cronica*, 73)
- „*Că de cuvinte are a întreba Domnul și dreptul judecătoriu, cine cum au lucrat*” (Coresi, *Carte cu învățătură*, 539)
- „*au luat drumul cel mare spre Scânteia, călăreții care încotro au putut*” (Costin, *Letopiseșul*, 193)
- „*noaptea, au dat spaima și toată oastea foarte greu s-au turburat, atâta cât care cum au putut a apuca cal, slugă al stăpînu-său și pedestraș<i> și călăreț<i>, toț<i> amestecaț<i>, unii de alții fugind, s-au spart toată tabăra*” (Uricariul, *Cronica*, 399v)
- „*s-au alegăduitu Pop Tămaș din Rogoz cu șogoru seu Mihai Dumitru, cu împărțiasina iosagurilor într-acesta chip, precum mai josu va urma: care unde se știe*” (DÎ, CXIII*, 72)

În aceste construcții, grupări precum *cine/care unde* și *care încotro* (frecventă și astăzi în limba vorbită) par a avea încă din epoca veche comportamentul unor structuri fixe, similare cu gruparea *care de care*, semnalată de Stan (2012: 434):

- „*Poate fi și de grija trecătoarei Nistrului, care de care să apuce mai curînd să treacă*” (Uricariul, *Cronica*, 400)

Relativul *ce* în poziție de subiect este și el urmat de un pronume inferior ierarhic (în aceeași poziție sintactică) (22) sau de un adverb adjunct (23):

- „*Nu pentru căce nu pot toată avuția să dobânndeasă numai, ce și câtă s-ară dobândi, nemică le pare-le lor că n-au*” (Coresi, *Carte cu învățătură*, 430)
- „*de știu de toate rândurile, ce cum iaste prenr-alte țări*” (DÎ, XXXI, 1600, 21)

Ierarhia la care ne raportăm este respectată și în cazul structurilor cu dativul relativului *cine* (*cui*): acesta este extras din poziție de obiect indirect și, în virtutea ordinii animat > inanimat, precedă relativul *ce* în poziție de subiect (24) sau un relativ adverbial adjunct (25):

- „*iară cine dă cui ce trebuiaște den avuția nedereaptă, nu iaste priimită lu Dumnezeu*” (Coresi, 448)
- „*Că cui cătu e dat parte de la Dumnezeu, nimea nu o poate să adaugă sau să scază*” (Coresi, *Carte cu învățătură*, 220)

În rarele situații în care apar, și relativele indefinite compuse cu *ori-* se supun ierarhiei animat > inanimat; în pofida poziției sintactice inferioare, subiectul inanimat pierde privilegiul de poziție în favoarea relativizatorului animat:

- „Și Lazarū așijderea, **oarecui ce rău s-au făcutū, toate i se-au plătitū întru meserătate și întru flămânzie**” (Coresi, *Carte cu învățătură*, 368)

2.2.2. Construcțiile multiple coordonate (prin juxtapunere sau cu un conector conjuncțional) prezintă o mai mare libertate de plasare a constituenților. Ordonarea lor este de cele mai multe ori în acord cu tiparul din structurile „aglomerate”, v. exemplul (24), dar se observă și numeroase încălcări ale ierarhiei de extracție. În (27), inclus într-un grup prepozițional, relativul *care* este pe ultima poziție, după adjuncții adverbiali. Și în (28) și (29) relativul adverbial îl precedă pe cel pronominal:

- „**cum și unde și de carei cade-se să se roage**” (Coresi, *Lucrul apostolesc*, 115)
- „**nu vă grijireți cum sau ce veți grăi**” (Coresi, *T.Ev.*, 230/v/175)
- „**Vedea-vei pre urmă, Tomșo, cu sfetnicii tăi, unde și la cine ai năzuit**” (Uricariul, *Cronica*, 266v)

Prezența conectorilor conjuncționali ar putea explica ordinea răsturnată a constituenților (dacă admitem că structuri de acest tip, cu două sau trei relative, sunt, în fapt, coordonări de relative cu elipsă), însă am întâlnit în texte și structuri juxtapuse care încalcă ordinea de extracție a relativizatorilor multipli (30) și chiar și structuri „aglomerate” care se abat de la ierarhia stabilită pentru limba română (v. exemplul (31), în care un grup prepozițional *de ce* este deplasat înaintea grupării *cui ce*, și (32), unde *cine* este precedat de adverbialul *cum*):

- „**le-au cădzut asupra, cum, care, încotro au putut**” (Costin, *Letopisețul*, 194)
- „**Și de ce cui ce trebuiaște, să dați pururea, și să cugetați de ce nu le sosește, și să miluiți pre ei**” (Coresi, *Carte cu învățătură*, 174)
- „**Că n-au fost învățați den duhul lui Hristos popii den Rim și patriarșii den Țarigrad să se sfădească pentru domnia, cum cine va fi mai mare**” (Coresi, *T.Ev.*, 82/r, 83)

3. CONCLUZII

Examinarea unor structuri cu relativizare multiplă în texte din limba veche și confruntarea tiparelor lor de construcție cu tiparele actuale (din perspectiva ierarhiei de relativizare) permit formularea unor observații ce pot avea relevanță pentru sintaxa diacronică a construcțiilor relative și interogative în limba română. Fenomenul relativizării / interogativizării multiple este prezent încă din epoca veche, cu un inventar al cuvintelor *wh* implicate în acest tip de structuri la fel de bogat ca în limba actuală. Dintre grupările cu caracter fix, *care încotro* s-a conservat până astăzi.

În privința ierarhiei conectorilor, corelată cu ierarhia pozițiilor de extracție, structurile vechi prezintă în general caracteristicile structurilor actuale, însă se

înregistrează și abateri (plasarea conectorilor adverbiali înaintea celor pronominali, chiar extrași din poziție de subiect), mai ales în construcțiile multiple cu coordonare prin juxtapunere sau conjuncțională.

SURSE

- Coresi, *Carte cu învățătură* = Coresi, *Evanghelie cu învățătură*, Brașov, 1581; ed. S. Pușcariu, Al. Procopovici: *Diaconul Coresi, Carte cu învățătură*, București, 1914.
- Coresi, *Lucrul apostolesc* = Coresi, *Apostol* (1566–1567); ed. I. Bianu, *Texte de limbă din secolul XVI, IV, Lucrul apostolesc tipărit de diaconul Coresi la 1563*, București, 1930.
- Coresi, *Pravila* = Coresi, *Pravila* (Brașov, 1560–1562); ed. Gh. Chivu, în I. Gheție, *Texte, sec. XVI*, p. 218–230.
- Coresi, *T.Ev.* = Coresi, *Tâlcul Evangheliilor* (1567–1568) (*Cazania* 1); ed. V. Drimba: *Coresi, Tâlcul evangheliilor și molitvenic românesc*, București, Editura Academiei Române, 1998.
- Costin, *Letopisețul* = Miron Costin, *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958.
- Cronica Cantacuzino* = Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Românești*, București, Editura Academiei Române, 1991.
- DÎ = *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, text stabilit și indice de Gh. Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Al. Mareș, Al. Roman-Moraru, București, Editura Academiei Române, 1979.
- Ivireanul, *Didahii* = Antim Ivireanul, *Opere*, ed. critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1972.
- Uricariul, *Cronica* = Axinte Uricariul, *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*, ed. critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1993.

REFERINȚE

- Alboiu 2002 = Gabriela Alboiu, *The Features of Movement in Romanian*, București, Editura Universității din București.
- Bošković 1998 = Željko Bošković, *Multiple wh-fronting and economy of derivation*, în: E. Curtis, J. Lyle, G. Webster (ed.), *The Proceedings of the Sixteenth West Coast Conference on Formal Linguistics*, 46–64.
- Bošković 2002 = Željko Bošković, *On Multiple wh-fronting*, în *Linguistic Inquiry*, 33, p. 351–383.
- Cheng, Corver 2006 = Lisa Lai-Shen Cheng, Norbert Corver (ed.), *Wh-Movement: Moving on* (Current Studies in Linguistics), Cambridge, Mass., MIT Press.
- Cheng 1997 = Lisa Cheng, *On the Typology of Wh-Questions*, New York, Garland.
- Chomsky 1977 = Noam Chomsky, *On Wh-movement*, în: P.W. Culicover, T. Wasow, A. Akmajian (ed.), *Formal syntax*, San Francisco, London: Academic Press, p. 71–132.
- Chomsky 1986 = Noam Chomsky, *Barriers*, Cambridge, Mass., MIT Press.
- Chomsky 1995 = Noam Chomsky, *The Minimalist Program*, Cambridge, Mass., MIT Press.
- Comorovski 1986 = Ileana Comorovski, *Multiple WH Movement in Romanian*, în *Linguistic Inquiry*, 17, p. 171–177.
- Comorovski 1996 = Ileana Comorovski, *Interrogative phrases and the syntax-semantics interface*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, Boston.

- Dayal 1997 =Veneeta Dayal, *Free Relatives and Ever: Identity and Free Choice Readings*, in *SALT Proceedings*, p. 99–116.
- Dayal 2005 =Veneeta Dayal, *Multiple-Wh-Questions*, in Martin Everaert, Henk van Riemsdijk (ed.), *The Blackwell Companion to Syntax*, vol. III, Blackwell Publishing, p. 275–326.
- Dobrovie-Sorin 1994 =Carmen Dobrovie-Sorin, *The Syntax of Romanian*, Berlin, Mouton de Gruyter (trad. rom. *Sintaxa limbii române. Studii de sintaxă comparată a limbilor romanice*. București, Editura Univers, 2000).
- Grohmann 2006 =Kleanthes Grohmann, *Top Issues in Questions: Topics–Topicalization–Topicalizability*, in Lisa Lai-Shen Cheng, Norbert Corver (ed.), p. 249–288.
- Krapova, Cinque 2005 =Iliyana Krapova, Guglielmo Cinque, *On the order of wh-phrases in Bulgarian multiple wh-fronting*, in *Working Papers in Linguistics*, University of Venice, vol. 15, p. 171–197.
- Laenzlinger, Soare 2005 =Christopher Laenzlinger, Gabriela Soare, *Multiple Wh-fronting in Romanian: A Cartographic Approach*, in *Bucharest working papers in linguistics*. 1, p. 23–60.
- Lasnik, Saito 1991 =Howard Lasnik, M. Saito, *Move α : Conditions on its application and output*, Cambridge, Mass., MIT Press.
- Motapanyane 1998 =Virginia Motapanyane, *Focus, Checking Theory and Fronting Strategies in Romanian*, in *Studia Linguistica*, 52 (3), p. 227–243.
- Richards 2001 =N. Richards, *Movement in language: Interactions and architectures*, Oxford University Press, Oxford.
- Rudin 1988 =Catherine Rudin, *On Multiple Questions and Multiple Wh-Fronting*, in *Natural Language and Linguistic Theory*, 6, p. 445–501.
- Stan 2012 =Camelia Stan, *Elemente de sintaxă diacronică: structurile interogative/relative multiple*, in: Oana Chelaru-Murăruș, Maria Cvasnâi Cătănescu, Claudia Ene, Camelia Ușurelu, Rodica Zafiu (ed.), *Text și discurs: omagiu Mihaelei Mancaș*, București, Editura Universității din București, p. 433–437.
- Surányi 2006 =Balázs Surányi, *Mechanisms of Wh-Saturation and Interpretation in Multiple Wh-Movement*, in: Cheng, Corver (ed.), p. 289–318.
- Tredinnick 2005 =Victoria Tredinnick, *On the Semantics of Free Relatives with – Ever*, teză de doctorat, Pennsylvania University, <http://www.ling.upenn.edu/~victoria/diss-dbl.pdf>

THE WH-MOVEMENT PARAMETER. NOTES ON THE STRUCTURES
WITH MULTIPLE WH-MOVEMENT IN OLD ROMANIAN

(Abstract)

A rather extensive literature deals with the cross-linguistic typology of multiple wh-fronting (both relative and interrogative clauses), in an attempt to correlate their syntactic mechanism (mostly the landing site of the wh phrases) to the hierarchy of the wh-words and to their positions of extraction. The present paper aims to draw the attention towards the main patterns of multiple wh-fronting constructions in Old Romanian and the microparameters of wh-phrases hierarchy between Old and present-day Romanian.

Cuvinte-cheie: deplasarea multiplă a elementului *wh*, ierarhia grupurilor *wh*, deplasarea *wh*, româna veche.

Keywords: multiple wh-fronting, hierarchy of wh-phrases, wh-movement, Old Romanian

*Universitatea „Transilvania”,
Brașov, Str. Politehnicii, nr. 1
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”,
București, Calea 13 Septembrie, nr. 13*